

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June. 2018, PP 31-52

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2018ء، مسلسل شمارہ 5

☆ ڈاکٹر مجاہدہ بیٹ، شاہدہ پروین

سائیں مولا شاہ مجیٹھوی

Abstract

Mola Shah was great Punjabi Sufi Poet. He was born in India in a farmer's family. He showed signs of Sufism in his early childhood, than he became a disciple of Mohiuddin Shah. Mola Shah wrote many poems focusing on historical incidents to give soul to the reminiscent of those incidents. He used Punjabi, Urdu, Arabic and Persian in his writings. He played an active role in disseminating teachings of Islam. Heer Ranjha, Sassi-Punno, Buga Mall Basheno, harfes, bara mah etc, he contributed a lot in Punjabi literature. The hallmark of Mola Shah's poetry is that it gives a vivid picture of lifestyle in that ear. Frustration and desperation were the mood of the time, as Britishers ruled the Sub-Continent and the majority was denied of the rights. It was the time

☆ چیئر پرسن شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

☆ پی ایچ ڈی سکالر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

when tension between Muslims and Hindus was at its peak. Mola Shah Played a pivotal role in uniting people against violence and preached for peace.

پنجاب پریت کتھاواں دی دھرتی اے جس دے ذرے ذرے وچ پریم بھریا ہویا اے۔ ایسے پاروں جنے پریمیاں دا جنم ایس دھرتی اُتے ہویا کسے ہور دھرتی اُتے نہیں ہویا۔ پریم ہمیش توں رومانوی داستاناں دی تخلیق دا موڈھی اے، کنج ممکن اے کہ بھری دھرتی اُتے جنے دی پریمی ہو گزرے نیں، اوہناں دی ہڈ ورتی نوں ایہتھوں دے کویاں نے اکھراں دے موتیاں وچ پروکے پڑھن والیاں سامنے نہ رکھیا ہوئے۔ پنجابی کویاں نے ساہت دی جھولی وچ اک توں ودھ اک پریت کہانی پائی، جتھوں اوہناں دے گیان تے کوتا تے عبور بارے جانکاری لہدی اے۔ اچھے خوش قسمت کویاں وچوں اک ناں سائیں مولا شاہ دا اے۔ اوہناں دا جماندروناں مولا بخش سی حضرت غلام محی الدین نوشاہی قادری دے لڑ لگن مگروں مولا شاہ اکھوائے تے خلافت پاؤن مگروں سائیں مولا شاہ دے ناں نال جانے گئے۔ حضرت سائیں مولا شاہ پنجابی زبان دے وڈے تے قادر الکلام شاعر سن۔ اوہ ضلع امرتسر دے پنڈیچھ وچ 1876ء نوں جمے، اوہناں نے اپنا بچپن تے جوانی کٹوہ بھگیاں وچ گزاریا تے بڑھاپا تہمتز وچ گزاریا۔ اوہناں دے پوترے اپنی مترجم کتاب بگمل بشنو وچ اوہناں دی پیدائش بارے آکھدے نیں:

پیدائش مچھ وچ دھرم کوٹ پرورش پائی اب امرتسر مولا مدام یارو
کٹوہ گھنیاں خراساں وچ کوچے دروازہ نیڑے سمجھو باغ دام یارو (1)

مولا بخش کشتہ موجب سائیں ہوریں 1876ء وچ جمے جد کہ سائیں ہوراں دے پوترے اسماعیل منظر دا آکھنا اے کہ مرن ویلے اوہناں دی عمر سو (100) سال توں اُتے ہو چکی سی۔ سائیں ہوراں دی عمر دا گویڑا اوہناں دی تصویر توں وی لایا جاسکدا اے۔ مولا شاہ ہوریں درویش سن۔ اوہ تصوف دیاں منزلاں طے کر چکے سن۔ اوہناں دیاں لکھتاں عشق حقیقی دامنہ بولد اثبوت نیں۔ شعر و شاعری دے نال نال اوہ پیری مریدی وی کردے رہے۔ اوہناں دے پوترے اسماعیل دا آکھنا اے کہ اوہ کم سن ہی سن، جدوں شعر آکھنے شروع کردتے۔ چھوٹی عمر وچ ای غور و فکر کرنا شروع کردتا۔ اوہناں نوں موسیقی نال ڈھیر دلچسپی سی۔ اوہ کسے نال بے وجہ یاں بلا ضرورت گل نہیں کردے سن تے اپنے حال وچ مست رہندے سن۔ اوہ سماع

دیاں محفلاں وچ ڈھیر دلچسپی رکھدے تے کثرت نال جاندے۔ جدوں کوئی قوال بے سُر اہونداتے اوہنوں ٹوک دیندے۔ ایتھوں پتہ لگدا اے پئی اوہناں نوں موسیقی نال کئی دلچسپی سی۔ اک تھاں تے سلطان کھاروی مولا شاہ دی پیدائش بارے لکھدے نیں:

جنتاں اندر اوہدے ڈیرے مولا شاہ دے بھاگ اُچیرے
 وچ مجیٹھے جنم لیا سی
 دھرم کوٹ وچ کھیڈ پیا سی
 گورداس پرے وی خوب رہیا سی
 کتھے کتھے رنگ کھلیرے (2)

مولا شاہ برصغیر پاک و ہند دے صوفی سن۔ اوہناں نے ہمیش سچ دا ساتھ دتا۔ سائیں دا بچپن عام بچیاں وانگ نہیں سی سکوں سائیں ہوریں بچپن توں ای اعلیٰ شخصیت دے مالک سن۔ سائیں ہوراں بارے جتھے وی پڑھے سنیے ایہو گل سامنے آوندی اے کہ اوہ کئی عمر وچ ای غور و فکر کرن لگے۔ اوہ بڑی دیر تیکر سورج ول ٹٹکلی لا کے ویکھدے رہندے تے ہر ویلے متفکر رہندے۔ اوہناں دی تاریخ پیدائش دے حوالے نال وکھو وکھ لکھاریاں دی وکھو وکھ رائے اے۔ مولا شاہ سائیں دی پیدائش بارے لکھیا اے:

”آپ داناں مولا بخش سی تے آپ دا جنم 1836ء وچ میاں کریم بخش دے
 گھر ضلع امرتسر وچ ہويا۔“ (3)

مولا شاہ بارے بڑیاں کتاباں وچ ذکر اے۔ اوہناں بارے بے تحاشہ لوکاں لکھیا، ظاہر جس وی شاعریاں مصنف اوہناں بارے لکھیا اپنی رائے پیش کیتی۔ ایس لئی کوئی اوہناں دی تاریخ پیدائش کجھ دسدا اے تے کوئی کجھ۔ مدلل رائے نہیں دتی گئی۔ کجھ لوکاں دا آکھنا اے کہ سائیں ہوریں ان پڑھ سن، اوہ لکھنا پڑھنا نہیں جاندے سن۔ جے ایہہ گل سچ ہوندى تے سائیں ہوریں جس طرح علم تے حکمت دیاں گلاں کردے نیں اوہ نہ کرسکدے۔ اوہناں دیاں لکھتاں توں پتا لگدا اے کہ اوہ لکھ پڑھ سکدے سن کیوں جے اوہناں نے اپنیاں لکھتاں وچ ادبی تے تاریخی گلاں کیتیاں نیں۔ ڈاکٹر

ظفر مقبول اپنی مترجم و مرتبہ کتاب ”بگال بشنو“ وچ مولا شاہ دی پیدائش بارے لکھدے نیں کہ:

”1857ء کی جنگ آزادی کے وقت آپ سن شعور کو پہنچ چکے تھے۔“ (4)

سائیں ہوراں دا اکوای بھرا سی جھدا ناں ”سلطان محمد“ سی۔ سائیں ہوراں دے تن بھتیجے سن جھناں دے ناں، فضل شاہ، نور شاہ، باؤ سن۔ سائیں ہوراں دے پتر داناں میاں محمد دین سی۔ آکھیا جاندا اے کہ سائیں ہوراں دے پنج (5) پوترے سن پر پتہ لگدا اے پئی اوہناں دے 6 (چھ) پوترے سن۔ اوہناں دے چھیویں پوترے دا ویاہ اوہناں دے وڈے بھرا دی بیوہ نال ہو یا سی تے اوہناں دا ایہہ پوتر پاپا کستان بنن مگروں چلاؤنا کر گیا سی۔ سائیں ہوراں دی اکوای لاڈلی دھی سی۔ اوہناں دی اک پوتری عنایت بی بی اے۔ آکھن موجب اوہناں دیاں دو سوانیاں برکت بی بی تے چراغ بی بی سن۔ پہلی سوانی چراغ بی بی سن جھناں وچوں دو پتر خدا بخش تے اللہ بخش جے۔ پہلی بیوی دے مرن مگروں چراغ بی بی دی وڈی بہن (بیوہ) ”مائی برکتے“ (برکت بی بی) نال نکاح کیتا۔ اوہناں توں محمد الدین تے حیدر شاہ جے۔ وڈ وڈیریاں وچ اوہناں دے اباجی داناں کریم بخش سی، اوہ راجپوت جندران ذات نال تعلق رکھدے سن۔ مولا شاہ حضرت محی الدین دے مرید سن۔ اوہناں اپنی حیاتی وچ کئی چلے کئے۔ درویشی اوہناں نوں بچپن وچ ودیعت ہوئی سی۔ میاں نعمان لکھدے نیں:

محی الدین دا لاڈلا ولی اللہ

مولا شاہ مچھووی پیر میاں!

کٹڑہ بگھیاں تے دھرم کوٹ اندر

رہی چمکدی جیہدی تنویر میاں! (5)

سائیں ہوریں اپنے مرشد دی بہت عزت کر دے سن۔ اوہناں دے مرشد داناں غلام محی الدین سی۔ سائیں ہوریں درویش تے پہلے ہی سن پر اپنے مرشد دی چھاویں رہ کے اوہناں ہور بڑا کچھ سکھیا۔ جد اوہ مرشد کول روحانی فیض حاصل کرن لئی اپڑے، تھوڑے ای عرصے مگروں اوہناں تے مجذوبیت طاری ہو گئی۔ اوہناں 15 ورہے مجذوبیت وچ گزارے۔ ایس توں پہلاں کچھ سال جانور بھینڈاں تے بکریاں پال کے سنت رسول ﷺ تے وی عمل کیتا۔ ایس توں بعد اوہناں پیری مریدی شروع کردتی۔ اوہ اپنے مریداں دی ہر گل سندے جیہدے تے اوہ عمل دی کردے، اوہناں دی مدد

وی کر دے۔ اوہناں دے مرید دل و جان نال اوہناں دی خدمت کر دے تے اطاعت وی۔ مولا شاہ نوں بچپن توں ای موسیقی نال لگاؤ سی۔ ساری حیاتی درویشی وچ شاعری کردیاں تے لوکاں نوں وعظ نصیحت کردیاں گزار دتی۔ اوہناں نوں اپنے مرشد نال بے پناہ محبت سی۔ اوہ اپنی شاعری وچ اپنے مرشد دا ذکر کر دے نہیں تے لکھ دے نہیں۔

پیر صاحب مرشد بخت جمال جھنگی خدا خدائی تاعین حجاب یارو

عبدالغفور غلام محی الدین دادا پوتا علم نور وجود شہود دے باب یارو (6)

مولا شاہ دے کلام وچ سبیل رام رکھی، اللہ رکھی توں سوا ہور کسے سوانی داناں ورتوں وچ نہیں آیا، کیوں بے ادس دور وچ سوانی نوں مشہور نہیں کیتا جانداسی۔ یقین نال نہیں آکھیا جاسکدا کہ ایہناں دی کوئی بہن یا دھی ہے سی یا نہیں۔ ظفر مقبول ہوراں اپنی کتاب ”سائیں مولا شاہ، نتارے تے وچاڑ“ وچ مولا شاہ دی پوتری عنایت بی بی بارے لکھیا اے:

”ایہناں دیاں دو سوانیاں سن وڈی داناں برکت بی بی تے چھوٹی داناں

چراغ بی بی سی۔“ (7)

جدوں لوکاں نے سائیں ہوراں نوں شاہ صاحب دی تھاں سید صاحب آکھنا شروع کر دتا اوہدوں حالات دے پیش نظر اوہناں شاہ صاحب دی تھاں میاں صاحب اکھوانا پسند کیتا تے اولاد نوں حکم دتا کہ اوہناں نوں میاں جی آکھیا جائے۔ میاں صاحب دے لغوی معنی پیر و مرشد دے نہیں۔ اوس ویلے مولا شاہ نے ایہہ شعر آکھیا:

فقیر غلام سید قوم مولا شاہی

بُت روح سجدہ سجود سائیں (8)

مولا شاہ نے حیاتی دا آخری حصہ تہذیب شریف ضلع گورداس پور وچ لنگھایا جتھے اوہ 6 ستمبر 1944ء نوں چلانا کر گئے۔ اوہناں دے پتر اوس ویلے موجود نہیں سن۔ ایس کارن اوہناں نوں امانت دے طور تے ای دفن کر دتا گیا فیر 10 جنوری 1945ء نوں دوبارہ ایسے ای تھاں تے دفنایا گیا جتھے اج وی بڑا بھارا عرس ہوند اے۔ لوک جوق در جوق اوہناں دے عرس وچ آندے تے فیض حاصل کر دے نہیں۔ سائیں مولا شاہ چٹھوی دیاں ڈھیر لکھتاں لکھ دیاں نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری ڈھیر نوٹکی اے۔ اوہناں نے کئی کتاباں لکھیاں جہناں وچ کافیاں مولا شاہ، قصہ سسی پنوں، ڈاچی مولا شاہ،

مرزا صاحبان، بگال بشنو، ہیرا بنجا، ست گنج آرسی، عرف زہرہ مشتری، بارہاں ماہ وغیرہ ڈھیرا ہم نہیں۔ مولا شاہ نے لکھتاں
 وچ ہر لکھت داندھ رب دی تعریف تے اوہدی حمد و ثناء کردیاں رکھیا۔ اوہناں دی حمد یہ شاعری دا اک اک مصرعہ چڑھدی
 کلا دا مالک اے۔ جا پدا اے کہ ہر اکھر اوہناں دے سامنے ہتھ بندھ کے عاجزاں وانگوں حاضر ہوندا اے۔ اوہ اپنی مرضی
 مطابق اوہدی ورتوں کردے نیں۔ قصہ بگال وچ درج اے کہ:

قادر مطلق رب رہاں دی صفت کریئے جوشہنشاہ شاہ عالیجا ہے جی
 الف نال اللہ میم نال مولا مذکر لام نفی مدلا ہے جی
 ولد کرنا بنی آدم فرض نناں قول خدا ہے جی
 چار مرکب درمیاں اسمان زمین صورت مختلف ویکھو خدا ہے جی (9)

مولا شاہ دیاں لکھتاں دی وڈی خوبی عشق رسول ﷺ دا ہوش مندانہ رنگ اے۔ ہر سچے مسلمان وانگوں
 اوہناں دے دل وچ رسول اکرم ﷺ دی ذات واسطے عقیدت دا جذبہ ٹھاں ٹھاں ماردا سددا اے۔ اوہناں اپنی ہر لکھت وچ
 عشق رسول مصطفیٰ ﷺ دا ظہار کیتا اے۔ اوہ اوہناں دے غلق، پیار، محبت، سچائی، صدق، امانت داری، اُچے کردار، اُچے
 اخلاق تے سرتوں پیراں تک رحمت ہون دا ثبوت دیندے نیں۔ مولا شاہ مجھٹھوی نے اپنی شاعری وچ پیارے نبی ﷺ دی
 شان بیان کیتی اے۔ جہناں وچ رب تعالیٰ نے زمانے بھر دیاں خوبیاں جمع کردتیاں سن۔ دوست تاں دوست دشمن وی آپ
 ﷺ دی تعریف کردے سن۔ مولا شاہ سائیں دا ہر نعتیہ شعر اوہناں دے نبی پاک ﷺ نال پیار تے عقیدت دا پرتوا اے جیہڑا
 اوہناں نوں دو جہاناں دے والی نال سی۔ مولا شاہ سائیں نعت رسول کریم ﷺ بیان کردیاں لکھدے نیں:

صفت دوسری عبد و رسولہ مصطفیٰ ﷺ احمد بناں میم ہے جی
 وجودات ظہور ممتاز کثرت ذات سیاہی وچ غین نہ جیم ہے جی
 سرخ سفید بھل نشہ تاثیر رمزائ عشقش بیچ پھل پوست انیم ہے جی
 مولا شاہ نور شمود کم، بکم وجود سمیع بصیر علیم ہے جی (10)

مولا شاہ ہوراں نکی عمرے ای شعر آکھنے شروع کردتے۔ اوہناں دے کلام وچ دکھو دکھ راگ تے راگنیاں

بارے اشارے پائے جاندے نیں۔ ایس توں اوہناں دی موسیقی نال دلچسپی دا گوڑا لایا جاسکدا اے۔ سائیں مولا شاہ دے قصہ ”بگمل بشنو“ نوں اچھ حاصل اے۔ اوہناں اپنی شاعری وچ لطیف بیانی دا خاص خیال رکھیا اے۔ انج تے اوہناں دیاں لکھتاں وچ شاعری دے جملہ محاسن دسدے نیں پر بگمل بشنو وچ اوہناں دی زبان تے بیان دی لطافت موجاں ماردی دکھالی دیندی اے۔ بشنو تے بگمل دی عشقیہ کہانی صرف ایس قدر اے کہ دونوں اک ای پنڈ وچ رہندے سن تے اک دیہاڑے بازار وچ سرراہ بگمل دی نظر سونی کڑی بشنو تے پئی مولا شاہ آکھدے نیں:

زلفاں کالیاں گھٹاں متھا چند اولھے اوڑھ مینہ پئی خلق پکاردی جی

گھنگھٹ عبیدہ لوہڑیا تیغاں پلکے جا پے ترکی کابل قندہادی جی (11)

”بگمل بشنو“ مولا شاہ دی اہم تے نادر لکھت اے جہدے وچ اوہناں دو ہندواں دے عشق دی داستان نوں بیانیا اے نال ای قصے وچ عشق حقیقی دارنگ وی بھریا اے۔ ایس بارے عبید اللہ عربی ”مولا شاہ سرکار“ وچ لکھدے نیں:

”سائیں مولا شاہ عقلاں والے

کردے ایہدے شعر اجالے

بشنو بگمل کہانی

دی لکھ کے عشق کہانی

جو جو عاشقاں نال وہائی

عشق دے کیتے ذکر نرالے

سائیں مولا شاہ عقلاں والے“ (12)

مولا شاہ دیاں وکھ وکھ لکھتاں ول جھات ماریاں نتر کے سامنے آوند اے کہ اوہناں کوتا ایویں ریت نبھاو لئی ای نہیں لکھی سگوں ایس راہیں اپنے بھرپور علم، ڈونگھے مشاہدے تے مت دیاں گلاں وی پڑھن والے نال کیتیاں نیں۔ اوہناں دیاں وکھ وکھ لکھتاں وچ جو خوبیاں سامنے آوندیاں نیں، اوہناں وچوں اک لکھت ”بگمل بشنو“ اے جنوں بڑی

مقبولیت حاصل ہوئی۔ ایہناں نے اپنی ہر لکھت داندھرب سوہنے دے ناں نال بنھیا اے۔ اوہناں دی حمدیہ شاعری دا اک اک مصرعہ چڑھدی کلا داما لک اے۔ انج جا پدا اے اکھراوہناں دے سامنے غلام بنے لگے آندے نیں۔ اک ہورتھاں مولا شاہ دی لکھت ”بگال بشنو“ دی تعریف کردیاں حاجی قاری محمد منشا شہزادہ، میاں محمد نعمان دی کتاب مولا شاہ سرکار وچ لکھدے نیں:

بگال بشنو دی چھیڑ کہانی سوکھی نہیں ہوندی کتاب بنانی
مولا شاہ ادم دا کوہ ہمالیہ کیتا اے جس کم نرالا (13)

مولا شاہ دے لکھے سارے قصے اپنی تھاں اچھ رکھدے نیں جیہڑے دو جے صوفی شاعراں وانگ اوہناں دے مزاج دے پردے وچ حقیقی عشق دی گل کردے نیں۔ روحانی تے اخلاقی قدراں دی اچھائی موجودہ دور وچ قدیم دور دی عکاس اے۔ مولا شاہ دیاں لکھتاں وچ درد، سوز، لگن اُچ کوٹی تے دس دی اے۔ خاص کر اوہناں دیاں کافیاں وچ لگن، دنیا دی بے ثباتی، مرشد دی تانگھ، بربادی دی آگ، محبوب حقیقی ول آون دا سدا، توحید دا رنگ ڈھیر تھاواں تے دکھالی دیندا اے۔ ربی تانگھ بارے ایس درویش صفت کوئی نے کافی دے کھیت وچ ڈھیر وادھا کیتا۔ اوہناں دیاں کافیاں وچ شاہ حسین تے بلھے شاہ دیاں کافیاں نال نیڑے دی ساکاداری اے۔ ناصر رانا نے اپنی کتاب ”رنگاں وچوں رنگ“ وچ محمد آصف خان دی کافی دی ہیئت بارے گل کردیاں کافی نوں راگ دی ای شکل لکھیا اے۔ جہدے توں مولا شاہ دا بطور موسیقار کم سامنے آندا اے۔ ناصر ہوریں لکھدے نیں:

”(الف) کافی گاؤن والی چیز اے ایس پاروں ایہدے وچ استھائی دی ہوند
ضروری اے۔ استھائی نوں پنجاب وچ ”رہاؤ“ تے سندھی وچ ”تھلھ“
آکھدے نیں۔

(ب) استھائی مگروں کافی دے جنے وی مصرعے آوندے ہن اوہناں وچوں
ہر مصرعے دی اپنی اک آزاد حیثیت ہوندی اے۔ ہر مصرعے دے معنی اودوں

ای اگھڑ کے سامنے آؤندے نیں جدوں اوہناں دے نال استھائی والا

مصرعہ دہرایا جاندا اے۔“ (14)

ایس تعریف توں جا پدا اے کہ مولا شاہ کافی دے رموز توں جانوسن کہ کافی دا ایٹا کھلا رکیہ اے تے ایہدے اندر کس طرح صوفیانہ ناصحانہ تے عاشقانہ مسئلے بیان کیتے جاسکدے نیں۔ مولا شاہ نے صوفیاں ہار عشق دے سارے تقاضے پورے کیتے۔ وڈا شاعر اوہو متھیا جاندا اے جیہڑا شاعری دیاں رمزاں تے باریکیاں نوں جاندا ہووے تے مجاز دے لون نوں چکھ کے حقیقت دا مٹھا ہوئے۔ سیانیاں موجب جس عشق مجازی دی پوڑی نہ چڑھی ہووے، اوہ شارع نہیں بن سکدا۔ حقیقت وی لہجہ سکدا اے پر رُکھی جہی تے بے برکتی جہی۔ مولا شاہ نے نہ صرف حقیقی عشق دے حوالے نال شاعری کیتی سکوں تھیں تھیں لوکاں دی اصلاح کرن لئی اوہناں نوں سدھی راہ دکھان لئی امن، سکون تے عزت غیرت نال رہن دا پیغام دتا۔ مولا شاہ دے نیڑے عشق عبادت اے۔ اوہناں موجب بندے تے جنور و چکار فرق صرف عشق دا اے۔ بندہ عشق اختیار کردا اے تے اوہدی اہمیت نوں جاندا اے، جنور نوں جنسیات دی لوڑ تے پتہ اے پر عشق توں بے خبر ہوندا اے۔ عشق نال بندے اندر احساس ہمدردی، خلوص تے ایثار دا جذبہ جنم لیندا اے جیہڑے بندے عشق اختیار کردے نیں اوہ بڑے حساس تے محبتاں کرن والے ہوندے نیں۔ اوہناں دے دل موم وانگوں نرم تے اک وانگوں گرم ہوندے نیں۔ فاخرہ شجاع عشق حقیقی بارے بیان کردیاں نیں:

”تصوف دا کلام یعنی کلاسیکل ادب وچ عاشق لوکاں دا مقام بہت اُچا ہوندا

اے، دنیا والے ایس مقام نوں سمجھ نہیں سکدے۔ ایہہ اوہ مقام اے جس وچ

انسان تے رب دے درمیان پردہ مک جاندا اے تے میں توں دا جھگڑا مک

جاندا اے۔ دوویں رب تے بندہ اک ہو جاندا اے یعنی قطرہ اپنے سمندر

نال رل کے سمندر بن جاندا اے۔“ (15)

مولا شاہ سائیں نے اپنے کلام وچ عشق مجازی دی گل وی کیتی اے تے عشق حقیقی دا رنگ وی دکھایا اے۔

کتے ایہہ دوویں رنگ گھلے ملے وی دسدے نیں پر ہر تھاں گل معرفت دی ہی اے۔ مولا شاہ انج تے اللہ دی ذات پاک دے سچے عاشق سن تے ہر ویلے اوہدے عشق وچ ڈبے رہندے سن پر تصوف دا رنگ اوہناں دی شاعری وچ ڈھیر اگھڑواں اے۔ مولا شاہ دے تصوف دی بنیاد وی عشق اے جیہڑا انسان نوں کمال ول لے جاندا اے تے عام سطح توں اُچا کر دیندا اے۔ اوہناں موجب عشق دا جذبہ ای بندے نوں جان قربان کرن تے مجبور کردا اے۔ مولا شاہ دی شاعری وچ عشق دی وفا تے حسن دی جفا، عاشق دی جاں نثاری تے معشوق دی بے قراری، عاشق دیاں روندیاں تے معشوق دیاں ہسدیاں اکھاں، معشوق دیاں نظراں دے تیر تے عاشق دا ایہناں تہراں توں زخمی تے چھلنی سینہ، عاشق دے نیزے تے معشوق دے ناز، غرض کہ عشق دے ایہہ منظر مولا شاہ دے شعراں دی جان نیں۔ اوہناں دے نیڑے عشق اک پل دی حیثیت رکھدا اے کیوں جے عشق بنا حیاتی تے آخرت دے خطرناک دریا نوں پار نہیں کیتا جاسکدا، عشق ایس منزل وچ بہترین وسیلہ اے۔ ایہو وی وجہ اے کہ سائیں مولا شاہ دے کلام وچ مجذوبی تے جنونی عشق دی ڈھیر مٹھاس موجود اے۔ مولا شاہ عشق نوں فعل ربی قرار دیندے نیں جیویں ”ست گنج آری نامہ مولا شاہ عرف زہرہ مشتری“ وچ لکھدے نیں:

”فعل رب تے عشق فعل ربی نور جزاؤ مفعول آری جی۔“ (16)

اوہناں اپنی شاعری وچ حیاتی دیاں حقیقتاں بیان کیتیاں نیں۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ خیال دی اُچیائی، فکر دی ڈونگھیائی، جذبے دی شدت، مشاہدے دی وسعت تے ہور بہت کجھ موجود اے پر ایس دے باوجود اوہ حقیقت نوں حقیقت ای رکھدے نیں، بیان وچ مبالغہ نہیں کردے۔ گل ماضی دی ہووے یا حال تے مستقبل دی، اوہناں کدھرے وی حقیقت نگاری دیاں حداں توں باہر قدم نہیں رکھیا۔ ایس پاروں اوہناں دیاں لکھتاں حال دے نال نال مستقبل دے تقاضے وی پورے کردیاں دسدیاں نیں۔ اوہناں دی شاعری دا وڈا وصف زندگی دیاں حقیقتاں دی ترجمانی اے۔ اوہناں اپنی شاعری نوں حیاتی دے رنگا رنگ مسئلیاں تے سچ در سچ جذبیاں دے نال ایس طرحاں ہم آہنگ کیتا اے کہ اوہناں دیاں لکھتاں وچ زندگی دیاں ساریاں تلخ، ترش، شیریں، بے ذائقہ تے بد ذائقہ، نگین تے بے رنگ، خوش رنگ تے بدرنگ حقیقتاں دسدیاں نیں۔ مولا شاہ دی روحانی تے اچ خیالی اوہناں دے کلام وچ واضح طور تے جھلکدی اے۔ حقیقت

نگاری بارے فاخرہ شجاع نے وچ جو لکھیا اوہ مولاشاہ مجٹھوی دے حسب حال دسدا اے، لکھدیاں نیں کہ:

”حقیقت دا مقابلہ کرنا بڑے دل جگرے دا کم اے۔ ایہہ کم اوہ ای شاعر کر

سکدا اے جس دا اپنا دل صاف ہووے گا تے اوہ حقیقت دے نیڑے ہووے

گا۔ حقیقت اک اجیہی شے اے جس نوں برداشت کرنا بڑا مشکل اے۔“ (17)

1907ء وچ مولاشاہ سائیں نے پہلی داری ”سسی پنوں“ تے ”مرزا صاحبان“ لکھے۔ اوس دور وچ ونوں دنی

بادشاہواں دی حکومت سی۔ مولاشاہ دی 1936ء وچ لکھی جان والی کتاب ”زہرہ مشتری“ 1938ء وچ شائع ہوئی۔

ایہدے وچ شاعر نے کجھ تاریخی اشاریاں ول وی دس پائی اے جنہوں ایس کتاب دے مترجم ظفر مقبول انج بیان کیتا اے:

”ہائیل حلیمہ قابیل ہو رقیمہ گویا آ پے دلہا دلہن آ پے راج ہو گئے“ (18)

سائیں مولاشاہ دی شاعری پنجابی زبان دی عظیم کلاسیکی شاعری اے جیہڑا پنجابی زبان تے ادب دا عظیم ورثہ

اے تے پنجابی ادب دا سرمایہ وی جہدے اتے پورا پنجاب جنا وی فخر کرے گھٹ اے۔ سائیں مولاشاہ ہوریں پنجاب

دے دیگر وڈے شاعراں دے مقابلے وچ ڈھیر قد آور نہیں پر ایہہ عظیم پنجابی شاعراں توں کسے طور گھٹ وی نہیں۔ اوہناں

مجازی عشقیہ داستاناں وچ حقیقت تے معرفت دے دریا دگائے نیں۔ سائیں ہوراں جیہڑے دور وچ روحانی تے اخلاقی

درس دی حامل شاعری کیتی۔ اوہ دور ترقی پسند شاعراں تے ادبیاں دا دور سی۔ سائیں ہوریں کئی عمریں وڈیاں وڈیاں گلاں

نوں سمجھن لگ پئے سن تے حیاتی دیاں رمزاں دا ادراک کرن لگے۔ مولاشاہ ہوریں پنجاب دے ایجے عظیم مفکراں تے

دانشوراں وچوں اک سن جہناں نے ان پڑھ ہوندیاں وی کئی وڈے وڈے پڑھ لکھیاں توں ودھ کم کیتا تے اوہناں توں

ودھ کے شہرت حاصل کیتی۔ ایہہ سب خداداد اے، سائیں ہوریں وڈے دانشور سن پر مولوی غلام محی الدین ہوراں دی

نے ہوروی کرشمہ دکھایا۔ اوہناں دادل تے دماغ دوویں روشن ہو گئے، شاعری ہر کسے دے وس دار وگ نہیں۔ ایہہ

سب اوہی لوک کر سکدے نیں جہناں اندر کوئی گل ہووے۔ ظفر مقبول بیان کردے نیں:

”مولاشاہ دی شاعری کرن والے دور ول گوہ کر یئے تے اوس ویلے اوہ ستر

سالاں دے پیٹے وچ سن۔ ایس عمر وچ نسیان دا مرض عین واجب ہو جاندا
 اے۔ میرا نہیں خیال کہ سائیں ہوری ایڈے امیر کیر سن کہ اوہناں نے کسے
 پرائیویٹ سیکرٹری دا آہر کیتا ہووے جیہڑا اوہناں دے فرمان نوٹ کردا
 ہووے تے ویلے سرکڈھ کے پیش کر دیندا ہووے۔ تصوف تے حکومت دیاں
 اوہ کتاباں جہناں دے ناں چنگے بھلے پڑھے لکھے بندے وی نہیں جاندے،
 سائیں ہوراں نے اوہناں کتاباں دا نہ صرف ذکر کیتا اے سگوں اوہناں دے
 استعمال وی دے نیں۔“ (19)

مولا شاہ دے کلام وچ تشبیہاں تے استعاریاں دا وڈا خزانہ اے۔ لفظاں دی تکرار دی اوہناں حد مکا دتی اے۔
 اک لفظ اک شعر وچ کئی کئی واری ورتیا اے پر ہر واری لفظ ورتن دے معنی ہور دے ہور ہو جاندا نیں۔ اوہناں دی لکھت
 دی خوبی اے کہ ایہدے وچ پنجابی روزمرہ، محاورہ تے کہاوتاں (اکھاناں) دی ورتوں وی اے جس توں اوہناں دی زبان دانی
 دی مہارت دسدی اے۔ اوہ لفظاں نوں سلیقے نال ورتن دا ہنر وی رکھدے سن۔ اوہناں نے اپنے شعراں وچ زور تاثیر،
 روانی تے سلاست پیدا کرن واسطے تشبیہ، استعاریاں تے اکھاناں توں ڈھیر کم لیا۔ مولا شاہ سائیں نے تشبیہاں تے
 استعاریاں دیاں فنی خوبیاں نال اپنے کلام نوں سہین بھیا۔ اوہناں انساناں دی خوبصورتی نوں وی تشبیہاں استعاریاں راہیں
 بیان کیتا اے۔ قدرتی منظران نوں پنجاب دی تہذیب تے معاشرت دے سوہنے ڈھنگ راہیں بیان کیتا اے۔ مولا شاہ
 سائیں نے اپنیاں لکھتاں وچ جیہڑیاں تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں، اوہ سارے دے سارے مقامی نیں، کیوں جے
 شاعر جس طرح دے ماحول، علاقے تے ملک دی آب و ہوا وچ رہندا تے ساہ لیندا اے اوہ توں دے مسئلیاں، بود و باش،
 طرز حیات، رسماں تے روایتاں توں کیویں غافل رہ سکدا اے۔ اوہنے جیہڑا وی ماحول پایا ہوندا اے، اوس نوں فراموش
 نہیں کر سکدا۔ سائیں مولا شاہ نے اپنی شاعری وچ ڈھیر نویں محاورے، تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں جہناں پاروں
 کلام دے حسن وچ وادھا ہویا۔ میاں ظفر مقبول نے قصہ ”مرزا صاحبان“ وچ سائیں ہوراں دیاں تشبیہاں تے استعاریاں دا

ذکر ایس طرحاں کیتا اے:

”سائیں مولا شاہ نے دنیا کی دیگر زبانوں کے ادب کی طرح محاوروں،

کنائیوں، تشبیہوں اور استعاروں سے بھرپور کام لیا ہے۔“ (20)

مولا شاہ دے کلام دا اک ہور وڈا وصف معاشرتی خرابیاں اتے شدید طنز اے پراہیہ طنز اوہناں علامتاں راہیں کیتی اے جیہڑیاں مولا شاہ نے اپنی شاعری وچ درتیاں نیں۔ اوہناں نے ایہناں علامتاں راہیں معاشرتی رکاوٹاں تے ایہناں راہیں سامنے آون والے عیار، مکار، دعا باز تے فریبی لوکاں ول اشارہ کیتا اے، کتے علامتاں معاشرتی ظلم و ستم تے نا انصافی دے چہریاں توں نقاب سرکاندیاں نیں تے کتے انسان دی دکھاں بھری حیاتی ول اشارہ کردیاں نیں۔ اک پاسے اوہ مجاز راہیں حقیقت تک اپڑن دی راہ دسدے نیں، دوجے پاسے ایس توں دکھ اوہ رانجھن تے رانجھا درگیاں علامتاں ورتدے نیں۔ رانجھن توں مراد محبوب حقیقی یعنی اللہ تعالیٰ دی ذات اے۔ مولا شاہ سائیں نے اپنیاں لکھتاں وچ علامت نگاری ڈھیر سوہنے ڈھنگ راہیں کیتی اے۔ اوہناں ایہہ علامتاں کدھروں باہروں نہیں سگوں اپنی دھرتی پنجاب توں ای لئیاں نیں۔ ایسے کر کے اوہناں دیاں علامتاں بھرپور تاثر پیدا کر کے شعراں نوں سوہناتے اثر انگیز بناندیاں نیں۔ مولا شاہ سائیں نے زندگی دیاں تلخ حقیقتاں نال اکھاں چار ہوندیاں دکھائیاں نیں۔ ناصر رانا علامت نگاری دی تحریک بارے دسدے نیں:

”علامت نگاری دی تحریک اٹھارہویں صدی عیسوی دے اخیر وچ فرانس

وچ شروع ہوئی تے ایہہ نوں Symbolism دا ناں دتا گیا۔“ (21)

مولا شاہ دیاں لکھتاں وچ اوہناں دا فکر فن سراہن یوگ اے۔ اوہناں دی زبان تے بیان اوہناں لکھتاں وچ ڈھیر سادہ تے عام فہم ہون دے نال نال بڑا بلخ تے موثر اے جیہڑی ٹھیٹھ تے خالص پنجابی اوہناں ورتی اے۔ اوہ اوہناں دے پنجاب وچ اسی ہون دا واضح ثبوت اے۔ مولا شاہ سائیں نے عربی تے فارسی دے لفظاں نوں ڈھیر سوہنے ڈھنگ راہیں ورتیا اے جس پاروں سارے لفظ سوہنے لگنیاں وانگوں دکھائی دیندے نیں۔ زبان و بیان وچ

اچھے لفظاں راہیں شان تے جلالت پیدا ہوندی اے۔ پنجابی زبان دنیا دیاں پرانیاں زبانیں وچوں اک اے۔ ایس وچ ہر طرح دے اظہار دی پوری صلاحیت موجود اے۔ ایہہ ڈھیر تیزی نال علمی تے ادبی زبان بن دے مراتب تے مدارج طے کر رہی اے۔ ایسے پاروں سائیں مولا شاہ دی زبان وچ رس تے لوچ اے۔ اوہناں دے کلام وچ ودھیرے نویں لفظ تے نویاں ترکیباں دکھائی دیندیاں نیں جہناں راہیں کلام وچ ہور وی تاثیر ابھر دی اے۔ مولا شاہ نے کدھرے ٹھیٹھ پنجابی ورتی اے تے کدھرے شہراں وچ عام بولی جاوے والی زبان دا ورتاوا کیتا اے۔ جیہدے وچ اوہناں اپنے خیالاں دی بلندی، فکر دی گہرائی، مشاہدے دی وسعت تے زبان و بیان دی قدرت توں کم لیندیاں سادگی، سلاست، روانی، فصاحت تے بلاغت پیدا کر دتی اے۔ اوہناں دیاں لکھتاں پڑھدیاں انج جا پدا اے جیویں کوئی پیاریاں پیاریاں تے مٹھیاں مٹھیاں گلاں کر رہیا ہووے۔ سائیں مولا شاہ نے آرسی نامہ (زہرہ مشتری) دا قصہ گھٹ تے اپنے عرفان و گیان دی داستان ڈھیر بیان کیتی اے۔ اوہناں جیہڑی زبان ورتی اے، اوس بارے اوہناں دی کتاب ست گنج آرسی نامہ مولا شاہ عرف زہرہ مشتری دے مترجم ظفر مقبول لکھدے نیں:

”اس قصے کے لیے مولا شاہ سائیں نے جو زبان استعمال کی ہے، وہ پنجاب

کی مرکزی زبان ہے یعنی (ماجھا کے علاقہ کی بولی)۔“ (22)

اوہناں اپنیاں لکھتاں وچ پنجابی وسیب دی عکاسی بڑے سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے۔ پنجابی شاعری وچ جیہڑی فضا تے ماحول لبھدا اے، اوہ دلیس پنجاب دے پنڈاں دا ماحول اے۔ مولا شاہ ہوراں نے پنڈاں دے حالاں، واقعاں تے مسئلیاں نوں اپنی شاعری دا موضوع بنایا اے جیہڑے اوہناں دے پنڈاں دی لوکائی اُتے گزر رہے نیں۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ پنڈاں دی رہتل بہت لکھائی دا ڈھیر گورھا تے سلجھیا ہويا احساس تے شعور لبھدا اے۔ اوہناں پنڈاں دے وسنیکاں نوں کسے فارمولے دے ماتحت دکھ درد دا شکار نہیں دکھایا تے نہ ای اوہناں واسطے اوہناں نے کسے منگوئیں دار و نال علاج تجویز کیتا اے سگوں جے جوانی دے جذبے دی گل اے تے اوہناں کسے روایتی ہیر رانجھے دا واقعہ نہیں لکھیا سگوں پنڈے عام منڈے تے کڑی نوں پیار تے محبت دے ڈونگھے ویہناں وچوں لنگھدا دکھایا اے۔ اوہناں کول پنڈ دیاں معاشرتی، اخلاقی تے سماجی قدراں دا پورا احساس اے۔ اوہناں کسے منگوئیں انقلابی نظریے نال اوہناں قدراں

نوں توڑن پھوڑن دا جتن نہیں کیتا سگوں اوہناں دا بھرم بھارت قائم رکھن دی کوشش کیتی اے۔ ایہو اوہناں دانواں پن اے۔ ایہو مٹی دی خوشبو اے جیہڑی اوہ اپنی شاعری وچ لیانا چاہندے سن۔ مولا شاہ ہوراں دیاں ساریاں لکھتاں وچ پنجاب دے پنڈاں دے جیہڑے کردار سامنے آئے نیں، اوہناں وچ بھلے مانسی تے اکھاں دی حیا دا ڈھیر اُچا درجہ دسد اے پر جیویں پنجابی فلماں، پنجابی کلچر نوں بھڑکاں مارن والے گھرواں راہیں پیش کر دیاں نیں، چور، ڈاکو، ظالم تے شرابی یاں بھگتڑے پاوندیاں لاپے بھی لہڑٹیاں جیہڑیاں اپنے مایاں دی عزت مٹی وچ رلا کے یاراں نال اُدھل جان دیاں نیں۔ اوہناں نوں اُدھالن والے اوہو چور ڈاکو تے شرابی ہوندے نیں جیہڑے بے غیرت بن کے بہادری دکھاون لئی جھوٹیاں سچیاں مار کٹائیاں وچ لگے رہندے نیں۔ ایہدے الٹ مولا شاہ سائیں کول اوس پیار تے محبت دا اک پرچھاواں دسد اے جیہڑا پنڈاں دے لوکیں اک دوجے لئی اپنے دلاں وچ پال دے نیں۔ مولا شاہ نے فضا تے خلا وچ شاعری نہیں کیتی سگوں اوہناں دی شاعری وچ پنجاب دی مٹی دی باس اے۔ اوہناں دے شعراں وچ پنجاب ساہ لیندا دسد اے تے اوہناں دے کلام وچ پنجاب واسیاں نوں اپنے دلاں دیاں دھڑکن سائی دیندیاں نیں۔ مولا شاہ سائیں نے اپنیاں لکھتاں وچ اپنے فن دا جادو کجھ ایس طرحاں جگایا اے کہ پڑھن والیاں دیاں نظراں دے سامنے پنجاب دی تاریخ، تہذیب، پیار محبت دیاں روایتاں تے ہو رہتی نیں کیہ کجھ آجاندا اے۔ بالکل وارث شاہ وانگوں جہناں نے قصہ ہیر وچ جیہڑے پنجابی وسیب دی عکاسی کیتی اے، اوہ قابل ذکر اے۔ ناصر رانا موجب:

”ہر قصہ نگار اپنی حیثیت موجب کہانی دے ایس رنگ ول دھیان دیندا

اے۔ وارث..... پوری طرح نمایاں کیتا تے دسیا اے کہ اوس سہ پنڈاں

دے لوک کس طرح حیاتی گزار دے سن۔ اوہناں دیاں رُجھاں کیہ سن اوہناں

دیاں رسماں، ریتاں، اخلاق تے دینی رجحان کیہ سن۔“ (23)

مولا شاہ سائیں نے اک خالص روحانی قصے نوں اپنے دل دے درد دی ہواڑ کڈھن خاطر خالص رومانوی قصہ بنا کے پیش کیتا اے۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ تصوف تے روحانیت دارنگ غالب اے۔ اوہ عشق حقیقی وچ سرشار سن۔ مولا شاہ دی شاعری دا اک وصف روایت تے رومانیت (Romanticism) دا امتزاج اے اوہناں پنجاب دیاں لوک

داستاناں دی روایت نوں رومانوی ڈھنگ نال رلا کے پنجابی شاعری نوں نوں روپ، نوں رنگ تے نوں انگ دتا اے۔
 سائیں مولا شاہ دا قصہ ”بگال بشتو“ رومانی داستان اے جس وچ اوہناں عشقیہ داستان بیان کیتی اے۔ داستان اگرچہ لمبی
 نہیں پر سائیں مولا شاہ نے اپنے فکر تے فن دے اعجاز نال ایس کی جیہی داستان نوں وڈیاں وڈیاں داستاناں توں ڈھیر موثر کر
 دتا اے۔ اوہناں جیہڑی گل آکھی دل توں آکھی، دل توں نکلی گل اثر ضرور رکھدی اے۔ ناصر رانا لکھدے نیں:

” پنجابی دی رومانوی شاعری دا مڈھ دمودر داس دمودر دے ہتھوں بجھا۔

اوہناں سب توں پہلوں ہیر رانجھے دے پیار دی کھیڈ نوں پنجابی شعراں وچ

بیان کیتا ایس توں پہلے مہتا چنابی، سعیدی تے ہور کئی شاعراں نے ایہہ قصہ

فارسی وچ لکھیا سی۔“ (24)

اوہناں دیاں لکھتاں دی وڈی خوبی منظر نگاری اے۔ مولا شاہ سائیں نے اک اک منظر دی تصویر مکمل واضح تے
 تفصیل نال پیش کیتی اے کہ سارا نقشہ اکھاں سامنے آ جاندا اے اوہ اپنے قلم توں مصور دے برش دا کم لیندے دسدے
 نیں۔ اوہناں نے ”بگال بشتو“ وچ جیہڑی سویر دا منظر پیش کیتا اے اوہ وی اپنی مثال آپ اے۔ جس طرح سید وارث شاہ
 نے اپنی ہیر وچ پنجاب دی سویر دی عکاسی کیتی اے، انج ای مولا شاہ نے وی کمال دا منظر الکیا اے۔ ”بگال بشتو“ وچ مولا شاہ
 سائیں لکھدے نیں:

چڑھیا آفتاب روشن جگ ہو یا کم کار سارے لوک رُجھ دے جی

رات والیاں باتاں کئی کرن چیتے گئیاں بجھیاں نہ پئے بجھ دے جی

چور مال وٹن یار کرن چیتے رات دھاڑے مارے جنہاں کجھ دے جی

اکناں یار حصے ملے خوشی موجاں جنہاں ملے نہ فجر منہ سُج دے جی (25)

سائیں ہوراں اپنیاں لکھتاں وچ منظر نگاری سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے، انج لگدا اے پئی ایہہ سارا ماجرا بندہ
 اکھاں نال پڑھ نہیں بلکہ دیکھ رہیا اے۔ چنگے لکھاری دی وڈی خوبی وی ایہو اے کہ اوہ منظر ایس طرحاں پیش کرے کہ اکھاں

دے سامنے سب کچھ ہو رہیا اے۔ اوہناں پنڈتھاں دی بڑی چنگی تصویر کھچی اے۔ سائیں ہوراں نے اخلاقی تے روحانی قدراں توں وی روشناس کرایا اے۔ جدوں بگال تے بشنو بازار وچ ملے۔ بگال گھوڑے تے سوارسی۔ بشنو نوں ویکھدیاں ای اوہ گھوڑے توں ڈگ پیا کیوں جے اوہ بشنو دے لازوال حسن دی تاب نہ لیا سکيا۔ سائیں ہوراں نے اپنی شاعری وچ پنجاب دی بڑی دلکش تصویر کھچی اے۔ ایس دور وچ عظیم صوفی شاعر سید وارث شاہ وی دسدا اے، فیر سائیں ہوریں اوہناں دے نقش قدم تے پیر رکھدے دکھالی دیندے نیں جس طرح سید وارث شاہ نے اپنی ہیر وچ پنجاب دی ثقافت نوں زندہ جاوید رکھیا۔ ایسے طرحاں سائیں مولا شاہ ہوراں وی اپنے مختلف قصیاں وچ پنجاب تے پنجاب دی ثقافت دی بھرپور نمائندگی کیتی اے جہناں وچ اوہناں دا قصہ ہیر وی شامل اے۔ مولا شاہ سائیں نے قصہ ”بگال بشنو“ وچ جابجا منظر نگاری کیتی اے۔

بھنڈار وچ جتھے کڑیاں چرے تندیان نیں۔ اوہدی منظر کشی کردیاں لکھدے نیں:

کتن چرے کواریاں نال بشنو جمع ذات گل کاج کرچنگ رہی جے
 بھنڈار گھت کے نائیاں دے سب گھریں اک دوج تھیں پونیاں منگ رہی جے
 لامکان تے فرش مکان اُتے یارو غور کرو نظر بنگری جے
 جوئے دے پڑگھتیا عارفاں نے کوئی ماہل توڑی کوئی گندھ رہی جے (26)

اوہناں نے حالات، ماحول، تعلقات، جذبیاں تے خیالاں دے حوالے نال شعراں وچ سوہنیاں تے اثر انگیز تصویراں پیش کیتیاں نیں۔ ہر منظر دی تصویر پیش کرن ویلے اوہناں دا مطلب کجھ ہور اے جیہڑا لفظاں کچھ لکھ لکھدا اے۔ مولا شاہ ہوراں نے اجیہے دلچسپ تے سوہنے منظر اُلیکے نیں کہ پڑھن والا اوہناں وچ گواچ جاندا اے، کدھرے دریا وگدے نیں، بیلے وچ مچھاں چر دیاں نیں، جنجاں ڈھکدیاں نیں، دیگاں پکدیاں نیں میلے سجدے نیں۔ اوہناں لوکاں تے دے جذبیاں دی منظر نگاری ڈھیر سوہنی کیتی اے۔ مولا شاہ دے کلام وچ جذبات نگاری تھیں تھیں ملدی اے۔ اک اُچے تے وڈے شاعر دی پہچان اے کہ اوہ اپنیاں لکھتاں وچ اپنے جذبیاں نوں سوہنے ڈھنگ نال پیش کردا اے۔ اقبال صلاح الدین لکھدے نیں:

”جذبات دے اظہار لئی بناوٹ یا نقل یاں تکلف دی وی لوڑ نہیں ہوندی۔

اوہ جیویں دے بندے نیں، اوس طرح باہر آ جانے نیں۔ ایس گل نوں سر

سید احمد خان نے ”دل سے نکلے، دل میں اترے“ داناں دتا اے۔“ (27)

مولا شاہ سائیں دے کلام وچ سراپا نگاری دے ڈھیر سوہنے نمونے لکھدے نیں۔ اوہناں اپنیاں ساریاں لکھتاں، کافیاں، قصہ سسی پنوں، ڈاچی مولا شاہ، مرزا صاحبان، بگال بشنو، ہیر رانجھا، ست گنج آرسی عرف زہرہ مشتری، باران ماہ وغیرہ وچ جیہڑیاں کرداراں دیاں سرتوں پیراں تیکر لفظی تصویراں کھچیاں اوہ اوہناں دے قلم دا وڈا کمال اے۔

مولا شاہ نوں سراپا نگاری تے عبور سی، اوہناں جس کردار دی سراپا نگاری کیتی، کمال دی کیتی۔ سراپا نگاری دی منظر نگاری دی اک قسم اے پر ایہہ صرف بندیاں تیکر محدود اے۔ مولا شاہ سراپا نگاری دے فن دے امام دسدے نیں۔ اوہناں اپنے قصیاں وچ کئی کرداراں دا سراپا بیان کیتا اے، بگال بشنو، ہیر رانجھا، مرزا صاحبان سسی پنوں تے ہور کئی کرداراں دا بھرواں نقشہ کھچیا اے۔ اوہناں نے سراپا جیہڑے فنکارانہ انداز نال کھچیا اے کہ پڑھن والے دے سامنے نسوانی حسن دا بہترین نمونہ آ جاندا اے۔ اوہناں بشنو دے حسن نوں ایس طرحاں بیان کیتا اے:

لکھن لشکر فرنگیاں جنگی بندے راکھے تھہ دولت سونے تار دی جی

گوہر شب چراغ موتی وچ مچھلی پرکار صفت کیہ صفت سنیا دی جی (28)

اوہناں کئی سال گدائی کیتی، اوہناں دی گدائی دا ڈھنگ وی اچرج سی آکھدے پیسہ نہیں تے آنہ دے دے ددھاندے ددھاندے دس روپے تیکر لے جاندا، خیرات لین توں بناں کسے نوں جان نہ دیندا۔ ایہہ وی دسیا جاندا اے کہ جس ویلے آپ دے اگے نوٹاں دا ڈھیر لگ جاندا تے انج ای چھڈ کے اٹھ جاندا۔ اوہ پیسے بال چک کے لے جاندا۔ اک راوی دا کہنا اے کہ:

”آپ باران سال گدائی کرن مگروں مائی ہوراں کول گئے تے اوہناں آکھیا

پئی ایتھوں دا پیر بدل گیا اے ہن ایتھے گھوڑے شاہ دا پیر آ گیا اے۔ تسیں ایہہ

جوه چھڈ کے ضلع گورداس پور چلے جاؤ، فلاں تارخ نوں اساں چلانا کر جانا

اے تے آجایا ہے۔“ (29)

سائیں ہوریں ذات دے راجپوت سن تے راجپوت میاں نہیں آکھواندے۔ اوہناں نوں لوکاں نے سید آکھنا شروع کر دتا۔ اوہناں اپنے ناں نال شاہ دی تھیں میاں آکھوانا پسند کر کے عاجزی دا اظہار کیتا تے اپنی اولاد نوں میاں اکھوان دا حکم دتا۔ میاں صاحب دے لغوی معنی پیر و مرشد دے نیں۔ اوہ حضرت غلام محی الدین دے کلم کلے مرید سن۔ آکھیا جاندا اے کہ کسے نے سوال کیتا کہ تسیں جدوں دے مرید ہوئے، اپنے مرشد دے کول نہیں گئے۔ اوہناں آکھیا کہ جدوں سپاہی دا پتر تھانیدار ہو جائے۔ پتر دے آن نال پیو نوں تکلف کرنا پیندا اے۔ ایس کر کے میں او تھے نہیں جاندا۔ اوہناں دے دادا مرشد باواجی عبدالغفور تے پردادا مرشد غلام مصطفیٰ باواجی عبدالغفور، خواجہ بخت جمال جھنگی شریف والے دے مرید تے اولاد سن۔ غلام محی الدین اوہناں دے پوترے سن۔ ایس طرحاں ایس طریقت دا سلسلہ حضرت سچیاں توں ہوندا حضرت نوشہ گنج بخش تک اپڑ گیا۔ جیہڑے نوشاہی سلسلے دے پیشوا سن۔ مولا شاہ ہوراں نے 3 چلے کئے۔ اوہناں ایہدا ذکر اپنی شاعری وچ وی کیتا۔ اوہ اپنے مرشد نال بیٹھے اک واری حقہ پی رہے سن جیہدا ذکر کجھ انج اے۔

”آپ اپنے مرشد غلام محی الدین کول بیٹھے حقے دی ٹوپی پی رہے سن دو تن

گھٹ ای بھرے سن تے باطن روشن ہو گیا واللہ اعلم۔“ (30)

سائیں مولا شاہ پنجابی زبان دے اچھے شاعر نیں جہناں اپنی شاعری وچ خالص تے نزول پنجابی ورتی اے۔ ایہناں دی شاعری وچ فارسی تے عربی دے لفظ بڑی آب و تاب دے نال وکھالی دیندے نیں۔ اوہناں نے پنجابی زبان اچھی لکھی اے کہ اوہدا حسن تے جمال ہر لفظ تے ہر اکھر وچوں جھلکارے ماردا اے۔ اوہناں نے پنجابی زبان وچ قصہ گوئی کر کے ثابت کیتا اے کہ ایہہ زبان واقعی بڑی امیر تے ٹھیٹھ اے۔ سائیں ہوراں دی زبان وچ عربی، فارسی، ہندی تے انگریزی زبان دے اکھراپنی اپنی تھیں نو یکلے نیں۔ میاں ظفر مقبول آکھدے نیں:

”سائیں مولا شاہ خود کہتے ہیں کہ اُردو فارسی کا پڑھنا بڑا آسان کام ہے مگر

ٹھیٹھ پنجابی زبان کا استعمال نہایت ہی مشکل کام ہے۔“ (31)

پنجابی زبان تے ادب دا کوئی وی مورخ اوہناں دے کارنامیاں نوں نظر انداز نہیں کر سکا۔ مولا شاہ ہوراں

اپنے قصیاں وچ کمال کردار نگاری وی کیتی اے، اوہناں جیہڑے کردار پیش کیجے نیں اوہ لاٹانی تے لافانی کردار بن گئے۔ اوہناں دے کردار حیاتی دے جیوندے جاگدے کردار دسدے نیں۔ اوہناں پاروں سارے کردار بھرویں نیں پر ہیر، بگمل بٹنو، سسی، صاحبان تے ہور کئی زنانہ کردار خاص طور تے من بھاونے نیں۔ قصہ پڑھدیاں ایہہ کردار آپ مہارے نظر اس سامنے آجاندے نیں۔ انسانی نفسیات توں واقف ہون پاروں اوہناں کرداراں دی نفسیات نوں ڈھیر سوہنے ڈھنگ نال پیش کیا اے۔

مولا شاہ نے شاعری وچ چنگے تے اخلاقی قدراں والے بھرپور معاشرے دا وجود قائم کرن دی چاہ کیتی اے تاں جے بد امنی تے انتشار دی تھاں امن، محبت تے سکون نوں مانتا ملے۔ مولا شاہ سائیں دے کلام دیاں خوبیاں تے وصف اتھے ای نہیں مکدے سگوں اوہناں دے کلام وچ تصوف وی ڈھیر اے۔ ایس توں اڈ مولا شاہ نے اپنی شاعری وچ اپنے عہد دی ثقافت دے موتی پروئے جو کجھ اوہناں دے عہد وچ ہويا، مولا شاہ دی شاعری اوس تاریخ دے حوالیاں نال بھری پئی اے۔ کوئٹہ، کانگڑا دا بھونچال ہووے، امرتسر وچ لگا مارشل لاء، میرٹھ، دلی یاں لاہور وچ مسیتاں دی نیلامی ہووے، مولا شاہ ہر واقعے نوں نظمیا اے جہناں پاروں مولا شاہ نے شاعری راہیں اپنے عہد دی تاریخ بیان کیتی اے جیہڑے شاعر سچ لکھن اوہناں دی شاعری کدے نہیں مردی۔ مولا شاہ آپ آکھدے نیں:

دار الخلافہ اک شہر لاہور جنت پنجاب ملک جزیرے وچ بند دے جی
لٹو وسایا لاہور قصہ دوویں پت سیتا رام جند دے جی
شہپال مفتیاں راج کیجے پروہوانے جگ صدیاں گھر بند دے جی
رب اللہ مسجدیں خانقاہاں سومنات ٹھاکر جو گو بند دے جی (32)

مکدی گل ایہہ کہ مولا شاہ سائیں نے انسانی دلی خواہشاں تے من دیاں سدھراں نوں بالکل فطری رنگ وچ پیش کیا اے۔ بناوٹ توں ہٹ کے پنجاب دے معاشرے نوں اوہدے اصلی روپ وچ دکھایا اے۔ ایہو ہی اوہ جدتاں نیں جہناں پاروں اوہناں دا کلام تے قصے ڈھیر مشہور ہوئے۔ اوہناں دا شمار پنجابی رومانی کلاسیکی شاعراں وچ ہوند اے۔

حوالے

- 1- ظفر مقبول (مرتبہ)، بگال بشنواز مولا شاہ، امرتسر: مطبع مجددی، سن، ص 19
- 2- سلطان کھاروی (بشمولہ)، ص 115
- 3- ارشد اقبال ارشد (بشمولہ) سائیں مولا شاہ نثار تے وچار از ظفر مقبول، لاہور: کرامت سخاوت پرنٹرز، 2011ء، ص 11
- 4- بگال بشنو، ص 19
- 5- نعمان (مرتبہ)، ص 99
- 6- ظفر مقبول (مرتبہ)، نثار تے وچار، 2014ء، ص 78
- 7- اوہی، ص 10
- 8- بگال بشنو، ص 19
- 9- اوہی، ص 37
- 10- اوہی، ص 38
- 11- اوہی، ص 25
- 12- عبید اللہ (بشمولہ مولا شاہ سرکار مرتبہ نعمان)، 2014ء، ص 25
- 13- مولا شاہ سرکار، ص 15
- 14- ناصر رانا، رنگاں وچوں رنگ، 2004ء، ص 133
- 15- فاخرہ شجاع، پنجابی ادب دے تارو، 2008ء، ص 128
- 16- مولا شاہ (مرتبہ) ظفر مقبول، زہرہ مشتری، 2007ء، ص 111
- 17- پنجابی ادب دے تارو، ص 130

- 18 زہرہ مشتری، ص 33
- 19 نتارتے وچار، ص 31
- 20 اوہی
- 21 اوہی، 43
- 22 رنگاں وچوں رنگ، ص 134
- 23 زہرہ مشتری، ص 26
- 24 اوہی، ص 67
- 25 بگال بشنو، ص 279
- 26 اوہی، ص 90
- 27 اقبال صلاح الدین، (مرتبہ) لعلال دی پنڈ، 1992ء، ص 330
- 28 نتارتے وچار، ص 28
- 29 اوہی، ص 28
- 30 بگال بشنو، ص 104
- 31 اوہی، ص 437
- 32 نتارتے وچار، ص 62